

KÉRI NAGY ZSOLT

A CIVILIZÁCIÓS TÖRÉSVONALAK BIZTONSÁGPOLITIKAI KOCKÁZATAI A XXI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A születőben lévő új világrend olyan öngerjesztő folyamatokat hozott működésbe, amelyek a korábbi, gyorsuló globalizáció okozta biztonsági kockázatokot még tovább mélyítették. A tanulmány arra keresi a választ, hogy az emberiség legmagasabb civilizációs szintjén hogyan értelmezhetőek a globalizáció hatásai a civilizációs értékek védelme és terjesztése szempontjából, továbbá elemzi a kultúrközösségeknek az állam szerepének módosulásával járó változó esélyeit és lehetőségeit a biztonságpolitikai térben.

Az emberiség történelmének a harmadik évezredben kezdődő szakaszát jelenleg egyfajta új világrend kialakulásának kezdeteként azonosítjuk. A világrend, jelesen a nemzetközi rendszer korábbiaktól alapvetően eltérő jellegzetességei három fő csoportra bonthatóak. A *technológiai fejlettség* egyre gyorsuló tempója a természet és a társadalom között korábban nem látott méretű aszimmetriát hozott létre, amely önmagában is számtalan új és komplex veszélyjelenséget hordoz magában. Az elmúlt évszázad *demográfiai* változásai önmagukban is elégségesnek látszanak egy merőben új világrend kialakulására. A technológiai fejlődés és a népességnövekedés együttes hatásaként korábban elképzelhetetlen mértékű *ökológiai változás* vette kezdetét, amely a biztonsági környezet minden elemére jelentős kockázatot jelent már napjainkban is.

A születőben lévő új világrend hármasságának együttese olyan öngerjesztő folyamatokat hozott működésbe, amelyek a korábbi, gyorsuló globalizációs folyamatok okozta biztonsági összefüggésrendszer kockázatait még tovább mélyítették. Ebben a globális biztonsági környezetben értelmezett válságdimenziókban érdemes megvizsgálni a Nyugat hatalmi potenciáljának jövőképét abból a szempontból, hogy a történelem során létrejött különböző civilizációk közötti verseny hogyan képes alkalmazkodni és kihasználni a jelenleg kialakult adottságokat és várható folyamatokat. A tanulmány arra keresi a választ, hogy az emberiség legmagasabb, civilizációs szintjén hogyan értelmezhetőek a globalizáció fő hatásainak folyamatai a civilizációs értékek védelme és terjesztése szempontjából, továbbá az állam szerepének folyamatos változásával párhuzamosan elemzi a kultúrközösségek esélyeit és lehetőségeit a biztonságpolitikai térben.

1. CIVILIZÁCIÓS JÖVŐKÉP

A különböző társadalmak a történelem során folyamatosan nagy érdeklődést mutattak a sorsukat befolyásolni képes körülmények és jelenségek kutatása iránt. A XXI. században várható nagy történelmi jelentőségű események előrelátása kapcsán az aggregált társadalomtudományi és az egyre gyorsabb tempóban fejlődő természettudományi ismereteink alapján mára minden korábbinál nagyobb tudásbá-

zissal rendelkezünk. Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy akár az emberiség, akár csak szűkebb környezetünk vonatkozásában a leglényegesebb történelemformáló jelenségeket és folyamatokat egészen pontosan előrelátni lennénk képesek. Jelenlegi ismereteink azonban több olyan, a tágabb és szűkebb biztonsági környezetünkre kockázatot jelentő folyamatra képesek ráirányítani figyelmünket, amelyek életterünkre gyakorolt hatásainak mértékét kisebb-nagyobb pontossággal már modellezni tudjuk. A jövő kutatása egy, a globális társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokkal kapcsolatban potenciálisan bekövetkező változások feltárására irányuló tevékenység. Célja a jövő eseményeiből eredő kockázatok, bizonytalanságok feltárása és a várható folyamatokra és változásokra vonatkozó olyan ismeretek előállítása, amelyekkel a jelen cselekvéseinek befolyásolásával a jövő kockázatai csökkenthetőek. A biztonságpolitikai elemzés szempontjából tehát a múlt és a jelen történéseiben olyan, következtetések levonására is alkalmas robusztus folyamatokat kell találni, amelyek a valós lehetőségek felismerésével képesek a történelmi fejlődés további szakaszaira vonatkozóan megbízható modelleket adni. Ezek a folyamatok azonban rendkívüli összetett jellegükből adódóan egyszerű elemzési technikákkal ma már nem biztosítják a következtetés teljes megalapozottságát.

A globalizáció egyre gyorsuló folyamatában ugyanis több olyan, történelmi léptékű tapasztalatra épülő társadalmi, gazdasági és politikai folyamat is azonosítható, amelyek trendjei következtetni engednek a várható változásokra. Az államok nemzetközi rendszerében az egymástól való kölcsönös függés erősödése (interdependencia) a rendszer minden dimenziójában megfigyelhető, ami az egyes jelenségek és folyamatok megismerését tisztán tudományági vizsgálatokra alapozva szinte lehetetlenné teszi. A globalizáció folyamata a biztonsági környezet alakulásának vizsgálata során is kikényszeríti az interdiszciplináris kohéziót, azaz a több tudományág együttes értelmezésén alapuló kutatások szükségességét.

Az egyik legszembetűnőbb változás a Föld lakosságának folyamatos növekedési trendje, amely az államok nemzetközi rendszerében az elmúlt évszázadokban több konfliktushoz járult hozzá. A természetes környezet egyre szűkösebbé válása, a természeti erőforrásokhoz való egyre korlátozottabb hozzáférés a földi javak egyenlőtlen elosztását eredményezte. Az egyes államok és a különböző érdekközlőbe szerveződött államcsoportok hatalmi potenciáljuk biztosítására, továbbá az egyéni és csoportérdekeik védelmére olyan civilizációs csoportokat hoztak létre, amelyek versengése mára – a vesztfáliai béke utáni nemzetállami alapú nemzetközi rendszerben – az egyik legjelentősebb globális kockázattá vált. Az eltérő civilizációk érték- és érdekkülönbségeiből eredő potenciális konfliktusok vizsgálata kapcsán elsősorban a nemzetközi rendszerben zajló, a globális biztonságra hatással lévő társadalmi, politikai és gazdasági folyamatok áttekintése válik szükségessé.

A XXI. század lehetséges biztonságképének vizsgálatakor azokat a trendszámítás szempontjából releváns jelenségeket érdemes figyelembe venni, amelyek megalapozottan képesek a biztonsági környezetünkre valóban értelmezhető hatással lévő globális változásokat előre jelezni. E tekintetben két globális, az emberi civilizáció jövőjét alapjaiban is befolyásolni képes folyamatban rejlik a vizsgálódás kulcsa: a *demográfiai* és az *ökológiai* folyamatokban. Mindkettőnek a nemzetközi rendszert is átalakítani képes ereje a XX. században érte el azt a szintet, amely a kutatók figyelmét a globális biztonsági környezetre gyakorolt hatásuk miatt is felkeltette. Mindkét

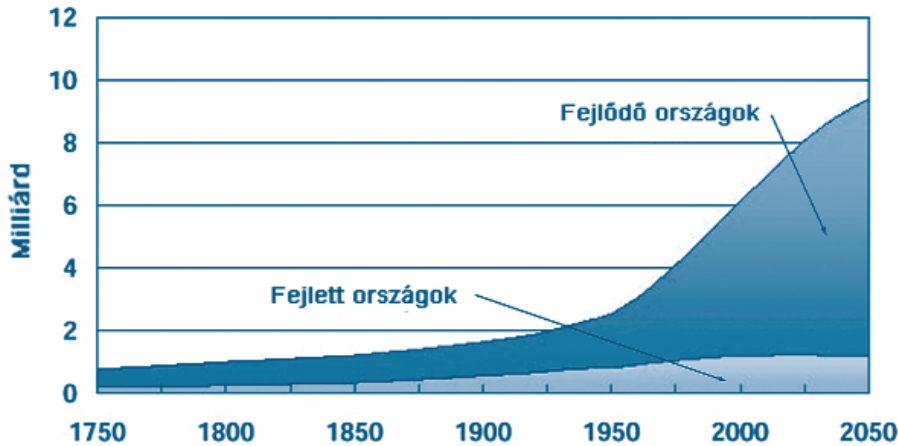
folyamat esetében markánsan felismerhetőek a civilizációs térrel szorosan összefüggő azon jelenségek és beágyazottsági jelek, amelyek indokoltá teszik azok részletes elemzését, hatásmechanizmusaik és működési struktúrájuk megismerését.

A két fő folyamat hatásaiként értelmezhető szinte minden további, deduktív gondolkodási modellel igazolhatóan a globalizációhoz köthető változás. A globalizáció szerteágazó és többdimenziós folyamatát pedig mind a demográfiai, mind az ökológiai folyamatok pregnánsan civilizációs alapon befolyásolják. Ennek igazolására a továbbiakban a civilizációk különbözőségéből eredő, alapvetően demográfiai alapokon nyugvó folyamatokkal foglalkozunk úgy, hogy a biztonsági környezetre hatással lévő további következmények érintettségét is összefoglaljuk. A téma megértéséhez azonban elsősorban a civilizációkkal kapcsolatos különböző felfogások megismerése szükséges, amelyből levezethetőek lesznek a civilizációk érdekütközéséből eredő várható konfliktusok kockázatai, valamint a nemzetközi rendszer változásában elhelyezhetővé válnak a civilizációk versenye által is generált új világrend kialakulásának keretei is.

2. AZ ÚJ VILÁGREND DEMOGRÁFIAI VETÜLETEI

A népesedési folyamatok a történelem során mindig is jelentős hatást gyakoroltak a nagy civilizációk társadalmi-történelmi fejlődésére és az egyes sorsközösségek nagy történelmi fordulópontjaira. Az emberi társadalom és az egyetemes emberi civilizáció mai rendszerének és működési kereteinek kialakulásához vezető út megértéséhez érdemes kiemelni néhány főbb mérföldkövet a globális népesedési folyamatok vizsgálata kapcsán. A már letelepedett ember zárt csoportokat alkotva több tízezer év alatt lassan népesítette be a Földet. Az ember a legszélsőségesebb természeti viszonyokhoz alkalmazkodva mintegy 30 ezer évvel ezelőtt még csak 100–150 fős zárt csoportokat alkotott. Számuk Európa területén hosszú időn keresztül tízezer nagyságrendű volt. Az egyes csoportok közötti interakciók csupán a szomszéd csoportra korlátozódtak és igen ritkák voltak. Az emberi társadalom szervezőerejének az első nagy lendületet a *neolitik forradalom* kezdete, vagyis a gyűjtögető-vadászó életmódot felváltó és a letelepedéssel szorosan összefüggő mezőgazdasági termelő életmód kialakulása adta. Ekkor, vagyis 12 ezer évvel ezelőtt a Föld lakossága öt millió fő lehetett [Livi-Bacci 1999: 49]. Az emberi civilizáció térnyerésének következő mérföldkövét a XVIII. század közepétől kezdődő *európai ipari forradalom* jelentette, amely mindmáig alapvetően determinálja az emberiség technikai civilizációhoz való kötődését. Ekkor – az életfeltételek általános javulásának kezdetén – már mintegy 600 millió ember élt a Földön. Az ipari-technikai forradalom világméretben történő terjedése a XX. század második felében tette lehetővé a fejlődő országokban is azt a nagymértékű demográfiai fejlődést, amely később az emberiség egyre gyorsuló lélekszám-növekedését eredményezte. A harmadik ciklus – vagyis az *információs-technológiai* forradalom kezdetén – az emberiség 1950-es években számolt 2,5 milliárdos lélekszáma 2006-ra már elérte a 6,5 milliárdot, és az ENSZ közepes előrebecslése alapján 2050 körül 9,5 milliárd fővel fog tetőzni [U.S. Census Bureau 2006].

A populáció napjainkban robbanásszerű gyorsasággal bekövetkező növekedésének nagyságrendjét a következő ábra mutatja be.

[United Nations, World Population Projections, 2005]

1. ábra Az emberi populáció növekedése (becslés középértéken) 1750–2050

Az emberi faj elterjedése a Földön a fajfejlődés teljes időszakához viszonyítva látványosan rendkívül rövid idő alatt következett be, amely az egyes embercsoportok társadalmi fejlődése és alkalmazkodóképessége vonatkozásában kiemelt jelentőségű. Jelenleg az emberi faj kiterjedésének egyik legdinamikusabb időszaka előtt állunk, hiszen a következő 45–50 év alatt a jelenlegi lakosságszám még további 50 százalékkal emelkedik. Ez a folyamat a második világháborút követő 100 év alatt az emberi történelem legdinamikusabb és egyben legfélelmetesebb változása is, amely a ma ismert világunkat gyökeresen átalakítja. A ma élő ember számára szinte felismerhetlenségig megváltozó világunkban 2050-re Oroszország lakossága az USA lakosságának kevesebb, mint egyharmadát fogja kitenni, és a világ 25 legnépesebb állama közül csak kettő lesz európai: az Egyesült Királyság és Németország a 21–22. helyen, miközben Németország lakossága addigra egy mai Magyarországnyi lakossal lesz kevesebb [U.S. Census Bureau].

Míg az emberiség 1800 körül érte el az egy milliárdos populációnagyságot, a második milliárd elérésére csak 123 évet, a harmadik milliárdra 33, a további milliárdokra pedig már csak 14, illetve 12 évet kellett várni [UN 1999, 3]. Ez azt jelenti, hogy napjainkban 12 évente nő a Föld lakossága egy milliárd fővel, vagyis az 1800-ban élt emberiség teljes létszámával. A ma élő 6,5 milliárdos emberi populáció jelentős részének élelemmel és ivóvízzel való alapellátása is nagy nehézségekbe ütközik, a XXI. század elején az alultápláltságból és az éhezésemből eredő és egyben számos konfliktus alapját képező halálozások száma jelentős. A további populációnövekedés az ökológiai rendszer ma is túlterhelt dimenzióiba olyan további jelentős beavatkozást indukál, amely a földi életkörülmények feltételrendszerét az ember vonatkozásában jelentősen megnehezíti, a gyors evolúciós alkalmazkodóképességi versenyben pedig a földi növény- és állatvilág jelentős része kihal. Itt kell megemlíteni az édesvízkészletekhez való hozzáféréssel kapcsolatos konfliktusokat,

elsősorban a Közel-Keleten, ami a populáció további jelentős növekedésével a szűkösség fokozódásához kapcsolódó összeütközéseket vetíti előre.

Az ember gyors ütemű elterjedését a Földön az emberi evolúcióval szorosan összefüggő sajátos rendszerszervező képessége biztosította. Ezen a ponton érdekes az ember térnyerésében fő szerepet játszó jelenségeket összehasonlítani napjaink folyamataival. Az ember biológiai lényként folyamatosan a szaporodás maximalizálására törekedett. Egy adott területen történő túlszaporodása a terület által biztosított természeti erőforrások szűkössé válását idézi elő, ami közgazdasági értelemben a javak túlkeresletéhez, az pedig konfliktushoz vezet. A konfliktusok pedig – az emberi létfeltételek alapszükségleteiről lévén szó – az egyéni és a csoportos érdekérvényesítés során idővel agresszióba torkollnak. Biológiai lényként az ember szaporodását alapvetően két tényező korlátozza: a környezet eltartóképessége és a természetes ellenségek száma. Az embert, csoportképzési képességén alapuló leleményessége az evolúciós fejlődés során képessé tette arra, hogy a környezet eltartóképességét mesterséges eszközökkel megemelje, és ezzel egy időben természetes ellenségeinek káros hatását is csökkentse. Az ökológiai rendszerbe történő, a természetben ez idáig példátlan mértékű és mélységű emberi beavatkozás következtében a biológiai lényből tudatos lényvé válva az ember a környezetéből egyre nagyobb szeletet hasított ki önmaga számára. Ez a folyamat hosszú távon a földi ökológia zárt rendszerébe olyan mélységű beavatkozást jelentett, amely a természetes környezet túlhasználata következtében globális környezeti változások sokaságaként hat vissza napjainkban az emberi élettér minőségére. Az ember esetében a túlnépesedésnek az általános genetikai oknál azonban egy fontosabb társadalmi hajtóereje is van: az egyes embercsoportok versengése. Az egyes embercsoportok versenyéből kialakult civilizációs konfliktusok megértéséhez először a civilizáció fogalmi értelmezése szükséges.

3. A CIVILIZÁCIÓ FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE

A civilizáció kifejezés alapvetően három eltérő értelemmel bír, amelyek közül számunkra az első kettő megértése megkerülhetetlen. Az egyik jelentése a felvilágosodás korában született, és a barbárságnak az európai kultúrától való megkülönböztetésére, később pedig a technikai alapú társadalmak definiálására használták. A másik értelmezését a közös történelmi, vallási és kulturális alapon, hagyományokon és hiedelmeken nyugvó társadalmi csoportok együttélési sajátossága adja. A harmadik értelmezése az egyetemes földi emberi civilizáció kozmikus definiálását takarja.

Az első értelmezési lehetőség alapvetően a civilizációk felsőbbrendűségének egyfajta „kultursoviniszta” felfogására ad lehetőséget. Ilyen civilizációs felsőbbrendűsége utalt a történelemben a nagy földrajzi felfedezések korában az erőszakos eszközökkel terjesztett nyugati vallás, de a kínai civilizáció bezárkózását megelőzően a minden más civilizációs hatást elutasító felfogás is. 2001. szeptember 11. után nyugati vezető politikusok részéről gyakran hangzottak el a „jó és a rossz világa”, a „keresztes háború a terror ellen”, a „támadás a civilizált világ ellen” kifejezések, amely a világot egyértelműen civilizált és civilizálatlan részekre osztotta. Ez a felfogás részben visszatér a XIX. századi civilizációértelmezéshez, amely elsősorban a

technikai fejlettségben definiálta a civilizációs felsőbbrendűséget. A nyugati demokráciaexport elméletén alapuló Bush-doktrína pedig egyértelműen ezt a fajta civilizációs törekvést támasztja alá, amely a többi civilizáció számára az amerikai protestáns fundamentalizmus erősödését jelenti.

A civilizáció érdekkoalíció alapú értelmezése vonatkozásában több elméleti felfogás is létezik. Alapvetően a civilizáció értelmezése az azt alkotó társadalmak érték- és érdekkoalíciójaként, annak védelme és terjesztése érdekében létrehozott intézményrendszerük egyedisége, az állami működés struktúráinak milyensége alapján, a társadalmat általánosan jellemző kiépített technikai-technológiai háttér, a rendelkezésre álló természeti erőforrások nagysága, valamint a társadalom közös hiedelmeire épülő pregnáns ideológiai háttér alapján lehetséges. Az elmúlt évszázadokban kutatók és tudósok próbálták megérteni az egyes civilizációk közösségeinek világtörténelem-formáló jellegét. A próbálkozások közül a posztbipoláris világrenget követő átmeneti vákuumban született *Huntington-elmélet* váltotta ki a legnagyobb vitát, elmélete szerint ugyanis az emberiség történelme a legtágabb értelmezésű kulturális entitások közötti versenyről szól [Huntington 1993:22]. A ma létező civilizációk értelmezésében és elemzésében a kutatók eltérő véleményen vannak az azonosíthatóság, a határok, az összetartó entitás, a fejlődési szakaszok megítélése és a politikai értelemben való cselekvőképesség tekintetében. A legtöbb kutató azonban egyetért abban, hogy napjaink létező civilizációi legalább a következőkhöz hasonló csoportosítás alapján értelmezhetőek.

A civilizáció legszélesebb, közös kulturális érdekkoalíció alapú értelmezése a társadalomfilozófiai kutatásokban eltérő felfogások kialakulásához vezetett. Különböző következtetésekre jutunk ugyanis akkor, ha az emberi civilizáció fejlődését kultúrevolucionalista alapon közelítjük meg, azaz az egyes civilizációk különbözőségét alapvetően a fejlődési szintjük eltérő mértékeként értelmezzük, vagy ha azt – az egyes kultúrákat univerzálisnak tekintve – a közös értékek mentén egy közös civilizáció több sajátos fejlődési lehetőségében definiáljuk. Itt tehát alapvető különbség rajzolódik ki a civilizáció egyes és többes számban való használata kapcsán. A civilizáció többes számban történő értelmezése azt jelenti, hogy több párhuzamosan fejlődő civilizáció egyéni és sajátos, több kérdés kapcsán azonban – főként a különböző civilizációk történelem során bekövetkezett interakciós hatásaira tekintettel – azonos vagy hasonló karakterjegyek alapján fejlődik egymás mellett. Itt tehát az adott térben is időben kialakult legtágabban értelmezett kulturális entitásról beszélünk [Huntington 1998:53]. Ezek a civilizációk zárt fejlődésük során egy idő után elérik érett korukat, és ezzel a mai nyugati értelemben vett modernitás korába érve válnak igazán civilizációvá a kiteljesedett, megérett kultúra bázisán [Spengler 1994: 49]. Az egymás mellett élő különböző civilizációs egységek – éppen legszélesebb kulturális egységük összekötő erejére tekintettel – egymásba integrálódni nem képesek, ugyanakkor az interakciók során más civilizációk és a változó környezeti hatások miatt a mindenkori közös civilizációs befogadási tőrészküszöb mértékének megfelelően folyamatosan igazodnak és változnak.

A civilizáció egyes számú használata az egyetemes kulturális evolúció alapján értékeli a civilizációs fejlődés egyes szintjein álló társadalom-közösségeket. Ez a felfogás azonban alapvetően a nyugati, felvilágosodással kezdődő modernizmus mértéke alapján ítéli meg a többi civilizációt, és a nyugatihoz hasonló fejlődési folyamat

elvárásai szerint alakítja ki az interakcióit. Amennyiben pedig a civilizáció egyes számban történő használata direkt módon a nyugati civilizáltság, mint modernizációs fokmérő jelentésével megegyezik, akkor mindenképpen a Nyugat más civilizációkhoz képest definiált felsőbbrendűségének lehetünk tanúi. Mint látható, a civilizáció fogalmának különböző felfogásai alapján nem lehet egyértelműen állást foglalni a nemzetközi rendszer nemzetállami szint feletti egységeiben való gondolkodás kérdéskörében. Mindazonáltal a történelem reálfolyamatai több olyan jelenségre és folyamatra is ráirányítják a figyelmünket, amelyek a nemzetközi rendszer elméletének a civilizációk síkján történő magyarázatát jobban megérthetővé teszik.

A civilizációk nemzetközi rendszerben betöltött szerepe kapcsán érdemes megemlíteni a civilizációk *érdekérvényesítő képességét*. Az államok viselkedése a nemzetközi rendszerben direkt módon nem értelmezhető a civilizációk vonatkozásában. Ennek egyik oka az, hogy bár a civilizációt alkotó széles kulturális kötődés alapján kialakultak közös értékek, valamint közös érdekek is definiálhatóak, a civilizációk fragmentáltak, a nemzetközi érdekérvényesítés tekintetében nem rendelkeznek sem megfelelő intézményrendszerrel, sem pedig annak működtetésére alkalmas politikai döntéshozatali rendszerrel. Ez alól természetesen azok a civilizációk képeznek kivételt, amelyek egyben egy állami, igazgatási egységet is lefednek (Kína és Japán). Figyeljük meg ugyanakkor az iszlám világ szétagoltságát és az egységes Arab Birodalom feltámasztásának sikertelenségét egyik részről, másik részről pedig a Nyugat felépítését, amelyik az USA és az Európai Unió egymástól eltérő fő rendszerstruktúrái mellett számos további eltérő részmegoldást is magában foglal.

Az emberi faj robbanásszerű elterjedése a Földön mára két alapkérdés kapcsán is megkérdőjelezi a posztvesztfáliai, azaz a nemzetállami alapon felépülő nemzetközi rendszer jelenlegi működési modelljének pilléreit és kereteit. Az első arra világít rá, hogy a történelem során az egyes államok és civilizációk számára rendelkezésre álló erőforrások eloszlása folyamatosan aránytalan képet mutatott. Az eltérő demográfiai pályák és hatalmi potenciálok mellett ez az aránytalanság napjainkban növekvő tendenciát mutat, és egyre gyorsuló tempóban egy új, demográfiai alapon determinált világrend képe körvonalazódik előttünk. A másik jelenség az emberi civilizációt alkotó egyes kultúrkörök között meglévő feszültségeken alapul. Mindkét alapkérdés megválaszolása alapjaiban érinti a civilizációk másságából eredő érdekkonfliktusok által a globális biztonsági környezetre gyakorolt potenciális kockázatokat.

4. A GLOBÁLIS ERŐFORRÁS-MEGOSZLÁS ARÁNYTALANSÁGAINAK AZ EGYES CIVILIZÁCIÓKRA HATÓ KOCKÁZATAI

Annak ellenére, hogy a nemzetközi rendszer elméleti megközelítése szempontjából a hatalmi potenciál nagysága egyre kevésbé függ az adott ország nagyságától és a hagyományos értelemben vett erőforrásokkal való ellátottságától (továbbá a lakosság számától), az alapvetően műszaki-technikai alapokon szerveződött emberi civilizáció számára azonban még hosszú távon meghatározó marad az egyes népek, népcsoportok biztonsága számára nélkülözhetetlen erőforrásokhoz való hozzáférés lehetősége és nagyságrendje. A nem megújuló energiahordozók készletének

világszintű csökkenése, az egyes alapvető ásványi anyagok szűkülő kiaknázási lehetősége, a rendelkezésre álló alternatív energiahordozók hasznosítása, továbbá a környezetkímélő technológiák alkalmazásának lehetősége mellett az egyes államok számára egyre fontosabb értéket képvisel az élhető környezet megteremtése, a fenntartható fejlődés és legújabban a fenntartható egyensúly lokális biztosítása. Az egyes államok és érdekközpontok számára ezt a folyamatot alapvetően meghatározza a társadalom fejlődésének nemzeti kormányzati szinten tartható befolyásolási lehetősége. Ez az a képesség és készség, amelyik megmutatja, hogy a tágabb kulturális környezet befolyásolási ereje mennyire képes nemzeti szinten is elérni a nemzeti és civilizációs érdekek megvalósítását, illetve mennyiben szükségszerű a nemzeti érdekek szintetizálása egy tágabb civilizációs rendszer keretében.

Nyugaton a kormányzati szint feletti hatalmi erővonalak, sajátos működésükből eredően a folyamatos fogyasztásnövelő iniciatívákon keresztül végső soron az emberiség ökológiai lábnyomát növelik. Éppen azt a környezet-igénybevételi mutatót, amely már az elmúlt évtizedekben is meghaladta a kritikus szintet, amely a Földön a fenntartható fejlődést hosszú távon is képes biztosítani [Meadows 2005: 75]. Úgy tűnik tehát, hogy azok a fogyasztásösztönző társadalmi struktúrák, amelyek elsősorban az ipari forradalom elindításában is érintett Nyugat kultúrköréit jellemzik, befolyásolási övezetük kiterjesztésével és világhatalmi tényezővé válva képesek ugyan a nemzetközi rendszer feletti ellenőrzést megvalósítani, ugyanakkor e cél érdekében folytatott magatartásuk következtében a Föld alapvető ökológiai rendszerei kerültek végveszélybe.

Az emberiség egy részének természetátalakító, azaz eltartó képességet növelő tevékenységéből eredően olyan – a történelem során nem tapasztalt – beavatkozás történik a Föld zárt ökológiai rendszerébe, amely már az egyes rendszer elemek interdependenciája tekintetében kiszámíthatatlan és egyben kontrollálhatatlan folyamatokat indított el. Egyidejűleg ugyanakkor az is látható, hogy napjainkban a fogyasztásösztönző gazdasági struktúrák biztosítják a nyugalmat, mert egyrészt lekötik a fogyasztói társadalmak szabadon gondolkodó kapacitásait (leegyszerűsítve: a politikai rendszer stabilitását a gazdasági rendszer stabilitása biztosítja), másrészt pedig a nemzetközi rendszer egészét tekintve egyfajta gazdasági hadviselésként lép a korábbi direkt jellegű erőszak alkalmazása helyébe. A gazdasági nyomásgyakorlás célja pedig elsősorban a piacgazdaság rendszerének fenntartása a gazdasági és az ellenőrzési térnyerés fokozása érdekében, másrészt pedig a nemzetközi rendszer relatív ellenőrzésének további kiterjesztése. A napjainkban lejátszódó folyamatok tehát azon gazdasági alapú térnyerési küzdelem logikája szerint értelmezhetőek, ahogyan a Nyugat agresszív expanziós terjeszkedési szükségletei okán megpróbálja a többi kultúra életébe a saját szerves fejlődése során kialakult rendszerstruktúráit belekényszeríteni. A teljes mértékben nemzetközivé válni szándékozó, tőkealapú gazdasági rendszer az általa ellenőrzött területek vonatkozásában – természeténél fogva – a lehető legnagyobb hozadék elve alapján működik. Az adott működési helyszín szociális és gazdasági viszonyait csak az alapvetően szükséges mértékben figyelembe vevő működési rend a globális elosztási rendszerek folyamatos központosítását szolgálja. E tekintetben a világ erőforrásainak megosztása a nyugati civilizációs tervek további végrehajtása során újabb sérelmeket jelent az iparilag fejletlenebb civilizációk számára.

Valójában azonban a nyugati civilizáció gazdasági alapú terjeszkedése a többi civilizáció vonatkozásában a nyugati értékek befogadásának kulturális hiányaiba ütközik. Minden civilizációnak, mint az adott kulturális tér legszélesebb csoportjának sajátos viszonyrendszere alakult ki a társadalmi, gazdasági és politikai jellegű rendszermegoldásokkal szemben. A nyugati gazdasági rendszer befogadásának előfeltételei hosszú, szerves társadalmi és gazdasági fejlődés alatt értelemszerűen csak a Nyugat rendszerében épülhettek ki adaptálható módon. Éppen ez az egyediség képezi a civilizációs alapját több kisebb kulturális rendszer magasabb szintű együttműködési lehetőségének. Napjainkban azonban kérdéses, hogy a Nyugat globálissá vált gazdasági rendszere a saját civilizációs környezetében egyáltalán képes lesz-e akár már rövid távon is saját kulturális újratermelését támogatni és biztosítani. Az látható ugyanis, hogy – az egyre inkább öncélúan – fogyasztásösztönző gazdasági növekedés szükségszerűségére épülő nyugati gazdasági rendszer idővel mind több és több ponton áll ellen a saját maga által kifejlesztett modell hatásainak, ugyanakkor a legalább részben nem kívánt folyamat exportjában, jelesül a nyugati gazdasági terjeszkedés dinamikájával már jobban képes azonosulni.

Az említett körülmények egyáltalán nem zárják ki az akár gyökeresen különböző civilizációk keretén belül – mint például Japánban és Kínában – egyes nyugati rendszerelemek részben sikeres alkalmazását és elfogadtatását, azonban az említett civilizációk a történelem során már több esetben is – spirituális társadalomszerkezetüknek köszönhetően – képesek voltak tudatosan vállalni és elviselni az idegen expanzionista agressziók terheit. Egyes elemzések azt a feltételezést is megengedik, hogy Kína kommunista fél évszázada mind a szovjet, mind pedig az amerikai érdekvérvényesítéstől való tudatos távoltagest szolgálta. Érdeemes megjegyezni, hogy Kína az egyetlen civilizáció, amely demográfiai értelemben a történelem során mindvégig meg tudta őrizni stabilitását, és amely történelme során mind létszámában, mind pedig technológiailag – az erőforrások e célú felhasználása esetén – több alkalommal is képes lett volna uralma alá vonni a többi civilizációt. Ehelyett inkább a bezárkózás útját választotta. A civilizációk másik csoportját az iszlám és a buddhista képezi, amelyek a saját alapvető kulturális értékeire tekintettel belátható időn belül képtelenek és egyben alkalmatlanok is a nyugati gazdasági és társadalmi rendszerek befogadására.

Érdekes kép tárul elénk, ha magát a Nyugatot vizsgáljuk e szempontok alapján. Ebben a civilizációs struktúrában a kapitalista piacgazdaság szerves fejlődés által alakult ki, amely egyben a civilizáció sajátja. A piacgazdaság kulturális szülőföldjén ennek a civilizációs sajátosságnak a népességre és a társadalomra gyakorolt hatása azonban megkérdőjelezhető hozadékkal bír. A liberális demokrácia, a nyugati értelemben vett emberi jogok alapelvei és a piacgazdaságon alapuló fogyasztói modell – többek között a világot átfogó egységes médiamonopóliumok erőteljes hatásának köszönhetően – napjainkra Nyugaton már univerzális értékrenddé és életstílussá váltak. Az egyéni fogyasztás szerkezete és összetétele a nemzetköziesedő termelő és értékesítési hálózatok segítségével folyamatosan egységesül és szabványosodik. A nyugati, azon belül pedig elsősorban az amerikai kultúra nemzetköziesedése a nemzeti kultúrák háttérbe szorulását, ezáltal a nemzeti identitás tudatának sorvadását idézi elő. Ez a folyamat végső soron megnehezíti a nemzeti érték és nemzeti érdek társadalmi konszenzus alapján történő meghatározását, ugyanakkor látszólag

jobban értelmezhető kulturális és civilizációs egységbe kovácsolja a Nyugatot. Az ideológiai homogenizáció azonban azzal a veszéllyel jár, hogy a nyugati civilizáció tagjainak szellemi univerzalitásra törekvése csökken, ezzel párhuzamosan viszont megnő a deviáns jelenségek kialakulásának valószínűsége.

A jelenlegi folyamatok egyértelműen arra utalnak, hogy nem lehetséges a Föld erőforrásainak arányos elosztása a nemzetközi rendszer releváns elemei felett ellenőrzést gyakorló államok mára kialakult gazdasági-társadalmi berendezkedésének keretei között. Ez a paradigma ugyanakkor determinálja azt a hatalmi egyensúlytalanságot, hogy a nemzetközi rendszer jelenlegi ellenőrzői saját rendszereiket objektíve felsőbbrendűnek kikiáltva kényszerítik rá a maradék világot arra, hogy vagy viselje el a jelenlegi státuszából eredő adottságokat, vagy alkalmazkodjon a fő irányzatokhoz. A civilizáció felsőbbrendűségének hirdetése ugyanis az egyetlen eszköz ahhoz, hogy egy civilizáció önmagát definiálni legyen képes olyan történelmi körülmények között, amikor a civilizáció kohéziós ereje a Nyugat vonatkozásában csökkenőben van. Ez a hozzáállás az egyik oka jelenleg a nyugati értékrendek nem kellő türelemmel, olykor drasztikus módszerekkel történő terjesztésével szembeni ellenállásnak, amely az erőszakos formák alkalmazását is egyre gyakrabban kiváltja. E tekintetben olyan mértékű érdekütközés tapasztalható az egyes civilizációk között, hogy ésszerűen elképzelhető kompromisszum nem köthető rövid és középtávon. Ez azonban előrevetíti a civilizációk közötti feszültségek, ma már több esetben fegyveres konfliktusok kialakulását mindaddig, amíg releváns gazdasági vagy társadalmi kényszer nem befolyásolja a szembenállás kiinduló feltételeit, mint az történt a történelem során oly sokszor. A nyugati értékrendexport amerikai szándéka több térségben is felerősítette az Amerika-ellenes mozgalmakat és politikai erőket (lásd Közép- és Dél-Amerika, iszlám világ), Japánban és Kínában pedig a fundamentalista hagyományok továbbra is erősen tartják magukat a felszínen jelentkező nyugatias társadalmi jegyek megléte mellett, és még korántsem dőlt el végérvényesen a két keleti modell jövője. A nyugati értékek terjesztése kérdésében a Nyugaton belül is markáns különbség mutatkozik az amerikai gyakorlati és az európai elméleti megközelítések között.

5. KULTÚRÁK ÉS CIVILIZÁCIÓK VERSENYÉBŐL EREDŐ LEHETSÉGES KONFLIKTUSFORRÁSOK

Az egyes civilizációk fejlődési pályáinak sajátosságát elsősorban az érdekérvényesítési potenciál változásával lehet leírni. A civilizációs érdekérvényesítési potenciált a demográfiai, gazdasági, társadalmi és fegyveres erők hatékonysági komponensei támogatják. A történelem során a civilizációk különböző jellegű kapcsolódási pontjai – egymásra hatásukat kifejtve – ezen támogató komponenseket képesek megváltoztatni.

A társadalmak és az államok egymással fenntartott kapcsolatait tekintetében a történelem csak ritkán igazolta a civilizációk szembenállását. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a civilizációk egymással fenntartott kapcsolatait a történelem során vagy semlegesek, vagy éppenséggel kooperatív jellegűek voltak, amelynek alapvető oka a rendelkezésre álló terület és a népesség kedvező adottsága volt. Ez alól talán csak

a keresztény Európa és az iszlám világ közötti feszültségek képeznek kivételt. A Római Birodalom felbomlásáig a mediterrán térség egyértelműen az európai történelem színteréhez tartozott, sőt, Európa bölcsőjét is a Mediterráneum jelentette. A korai európai kultúrák folyamatosan a mediterrán térség eltérő civilizációhoz tartozó államaival együttműködve fejlődtek. Ezzel párhuzamosan a távoli kontinenseken több, az európainál sok tekintetben fejlettebb civilizáció élte mindennapjait. Egészen a XI.–XIII. századig mind a kínai, mind pedig az iszlám civilizáció társadomszervezési, tudományos, kulturális és vallási értelemben is felülmúlta a Nyugatot. Ettől az időponttól kezdődően azonban a Nyugat, részben saját civilizációs evolúciója, részben pedig az interakciók során más civilizációktól sikeresen adaptált megoldások és rendszerek eredményes alkalmazásának köszönhetően (mindmáig tartó folyamatban) átvette a világ civilizációival való kapcsolattartásban a kezdeményező szerepet és azóta is megkerülhetetlen tényezője a világtörténelem alakulásának. A Nyugat a civilizációk közötti kapcsolatok meghatározójaként a mai napig intenzíven törekszik saját értékeinek más civilizációk viszonyai közötti érvényesítésére, saját civilizációs alapjainak akár erőszakkal történő terjesztésére. Mindemellett megpróbál ellenállni minden más civilizáció hasonló, mély társadalmi szerkezetet átalakítani képes törekvésének, sőt, a saját érdekérvényesítésének ellenzőit civilizációs felsőbbrendűsége alapján ítéli meg. A Nyugatnak a nagy felfedezések korszakát követő gyarmatosítási folyamatának több nagy, ma már kihalt civilizáció látta kárát Észak-, Közép- és Dél-Amerikában, valamint Afrikában, Ázsiában pedig a mai napig is érezhető társadalmi és gazdasági károkat okozott a jelenlétük.

A dominanciára való törekvés folyamatosan kitapintható az egyes civilizációk fejlődéstörténetében. A keresztény Nyugat által alkalmazott kegyetlen eszközöket a muzulmán erők is alkalmazták Észak-Afrika (továbbá Spanyolország, Balkán és Kelet-Európa) és Közép-Ázsia elfoglalása során éppúgy, mint a távol-keleti kultúrák a saját birodalomépítései során. A dominanciára törekvés esetleges feladása ugyanakkor a képviselt értékrend alapjait kérdőjelezné meg, a társadalmi-vallási kohézió elszorvasztása pedig az állami szerveződés alatti és feletti struktúrák térnyerését segíti elő. E történetben mindenesetre érdekes, hogy a nyugati értékrend követése a kétezres éves jellemző vallási trendeket mára már markánsan háttérbe szorította, és az európai eredetű vallási struktúrák Európán kívül sikeresebbnek tűnnek. A kultúrkörök alapjául szolgáló világvallások közül pedig érdemes megemlíteni azt, hogy a történelemben az iszlám az egyetlen olyan világvallás, amely vallásként saját birodalmát volt képes megteremteni, és nem egy már meglévőben fejlődött ki. Az egyes civilizációk fejlődéstörténetét elemezve pedig egészen odáig jutunk, hogy bármelyiket is vizsgálva agresszív és békés érdekérvényesítő periódusokat éppúgy találunk, mint átmeneti alkalmazkodást követelő hanyatló fázisokat.

Az egyes kultúrkörök mára kialakult struktúráját vizsgálva a nemzetközi rendszer összefüggéseinek hektikus és gyorsuló ütemű változásával egyidejűleg a korábbiaktól lényegesen eltérő folyamatokat is felismerhetünk. A történelem folyamán a releváns civilizációk egymáshoz fűződő viszonyát jelentősen befolyásolta az egyes kultúrkörökhöz tartozó embertömegek vándorlásai során megmutatkozó konfrontációk gyakorisága, nagyságrendje és jellege. Az egyes civilizációkra ugyanis jelentős hatást fejtettek ki az eltérő kultúrákkal való találkozások, mert az egyes civilizációs gyökerek ezáltal módosultak, egymáshoz közeledtek, vagy éppenséggel végér-

vényesen nemkívánatossá váltak. E folyamatok tekintetében napjaink újkori népvándorlásainak története akár alapjaiban változtathatja meg a nagy civilizációk jövőjét. Most nézzük meg, hogy az elmúlt évszázad során milyen releváns demográfiai áttrendeződések történtek az egyes civilizációk között.

A világ fejlett része és a globalizáció folyamatának veszteseit megtestesítő fejletlen része közötti különbség az elmúlt évtizedekben folyamatosan nőtt, miközben látható, hogy a jellemző demográfiai folyamatokban a fejlett régiók lakosságának stagnálása és a fejletlenebb régiók lakosságának további erőteljes növekedése prognosztizálható. Míg Európa, Észak-Amerika és Óceánia lakossága 2000-ben a világ népességében 18 százalékot képviselt, addig ez az arány 2050-re várhatóan 13 százalékra csökken. A nyugati civilizáció alapját jelentő Európa lakossága a világ lakosságához viszonyítva az 1900. évi 24 százalékról 2000-re 12 százalékra csökkent, majd az ENSZ középértéken számított előrejelzése alapján 2050-re várhatóan már csak 7 százalékot tesz ki [U.N. 2011].

Látható, hogy az ipari-technikai civilizációra alapozott nyugati társadalmakban élők aránya folyamatosan csökken, miközben hatalmi potenciáljuk és eszközrendszerük egyelőre szilárdan képes befolyásolni és uralni a nemzetközi rendszert. Ugyanakkor a nyugati kultúrkör egyre bonyolultabb gazdasági és társadalmi berendezkedésének sérülékenységi foka folyamatosan növekszik, a fejlődés egyre nagyobb arányú erőforrásait kell a biztonságra áldozni, továbbá a demográfiai trendek kompenzációját biztosítani képes gazdasági hatékonyság-növekedés egyre jelentősebb ökológiai és társadalmi károkat okoz. Amennyiben a nyugati kultúrkör nem lesz képes a biztonsági környezetét veszélyeztető demográfiai kockázatokat megfelelő mértékben csökkenteni vagy megosztani, rövid időn belül a klasszikus civilizációk hanyatlási fázisába kerülhet. E tekintetben nagy kérdés, hogy a Nyugat a maga demográfiai strukturális válságával és társadalmi deformációjával képes lesz-e a nemzetközi rendszer meghatározó tényezője maradni 30, 50, vagy akár 100 év múlva is, vagy feloldódik az új, demográfiailag átstrukturált világrendben. Jelenleg e tekintetben a kereskedelmen és a gazdaságon alapuló érdekközlés szélesítése látszik az egyetlen megoldásnak, amely azonban az ökológiai rendszerbe történő további jelentős beavatkozást, így további kockázatokat vetít előre.

6. VÁRHATÓ CIVILIZÁCIÓS TÖRÉSVONALAK

A korábban megismertek alapján már érthető, hogy nemzetközi rendszer egyes dimenzióinak egymástól való kölcsönös függése napjainkra egyre jelentősebbé vált, miközben az egyes dimenziókban lévő jelenségek és folyamatok egyre inkább univerzális és egyetemes jelleget öltenek, tehát nem lehetséges azok értelmezése és megismerése egyetlen tudományág alkalmazásával. A civilizációk viselkedésének és a nemzetközi rendszerben betöltött szerepüknek elemzése már részben lehetőséget nyújtott egyes, a civilizációk másságából eredő kockázatok megismerésére. Végezetül vegyük számba, hogy a globális biztonsági környezet mely dimenziókban milyen minőségű és milyen mélységű kihívásokkal kell szembenéznünk a szemünk előtt kibontakozó új világrend keretében. Az egyes kockázatoknak és kihívásoknak számbavétele, a folyamat-hatás-változás effektusok biztonságpolitika dimenziói sze-

rinti ismertetése a multidiszciplináris megközelítés miatt csak korlátozottan tehető teljessé.

A hidegháború időszakában a két nagyhatalom érdekszónái lefedték a posztveszt-fáliai nemzetközi rendszer szinte egészét. A hidegháborút követő átmeneti időszakban a harmadik világ újraértékelte helyét és szerepét a nemzetközi rendszerben. A nagyhatalmak irányításától megszabadulva számos térségben újra fellángoltak a korábban megoldatlan helyi etnikai, vallási és gazdasági feszültségek, amelyek eszkalálódási lehetősége jelentős kockázatot rejt a globális demográfiai, ökológiai és gazdasági feltételek ismeretében. A nemzetközi rendszer jelenleg egyedüli szuperhatalma, az Egyesült Államok egyre több és szerteágazóbb konfliktusforrással szembeül, miközben európai szövetségeseire a bővítési és felzárkóztatási folyamat terhei mellett egyre kevésbé számíthat. A Nyugat-ellenes nemzetközi hangulat és a fragmentálódó biztonságpolitikai kockázatok kedveznek a nukleáris hatalmi célokat kitűző államoknak. A Nyugat láthatóan egyre kevésbé képes befolyásolni a nukleáris fenyegetettség új korszakának kialakulásával az atomklub bővülését, amely alapjaiban rendezheti újra a globális biztonsági környezetet az elrettentésen alapuló fegyverkezési spirál beindításával.

A civilizációs tér átalakulása jelentős változásokat indukál a társadalmak kultúráiban is, amelyek elsősorban az intenzíven terjedő migrációs és a nemzetközi gazdasági folyamatok, vagyis a civilizációs interakciók által következnek be. A globalizáció egyre dinamikusabb ütemével párhuzamosan a nemzetközi migrációról alkotott eddigi elképzelések is rendkívül gyorsan változnak. Ma már nem teljes mértékben érvényes az a korábbi összefüggés, amely szerint a területhez kötött nemzetállamok között egy adott irányba mozgó vándorlók jelentik a nemzetközi migrációs folyamat fő tényezőit. A kapcsolat mára megbomlott mind a nemzetállamok, mind pedig a vándorlók oldalán, és úgy tűnik, hogy a nemzetközi migráció folyamatát ma már elsősorban a globális gazdasági és társadalmi kapcsolatok és terek mentén lehet csak teljes körűen megérteni. A globalizáció és a hozzá kapcsolódó migrációs folyamatok természetesen nem teljesen újszerűek. Már a XVIII. században kialakult gyarmati struktúra megalkotta azokat az összefüggéseket és szociális viszonyrendszereket, amelyek módosult formában éledtek fel napjaink globalizált világában. A nemzetközi migrációs folyamatok erősödése az elmúlt fél évszázadban olyan aszimmetrikus civilizációs allokációt hozott létre, amely a nyugati kultúrkörbe tartozó államok területét főként megélhetési bevándorlók seregével, a harmadik világot pedig luxus és haszonszerzési célú, kisebb mértékű és egyedibb letelepedéssel érintette.

A migráció folyamata annak minőségi és mennyiségi paraméterei alapján a kultúrába, társadalomba és a gazdaságba történő kölcsönös és drasztikus hatásként értékelhető. E hármas hatásból kezdetben – az ipari alapú társadalmak kiépítése időszakában – a gazdasági alapú migráció kedvezően hatott a befogadó államok fejlődésére. Az eltérő civilizációból érkezett bevándorlók szaporodásiráta-többlete, valamint a kulturális és társadalmi hagyományaikhoz való erős ragaszkodás a későbbiek során azonban jelentősen megterhelte a befogadó államok társadalmi és gazdasági alrendszerét. A hagyományokhoz való erős ragaszkodás ebben a formában késlelteti a jóléti modell gyermekszám-csökkentő hatásainak érvényesülését. A feszültségek nagyságát jól jelzi, hogy a 2005. év végi párizsi zavargások és az eddi-

gi legkiterjedtebb európai terrorcselekmény (London) elkövetői is már többedik generációs európai lakosok, és egyben egykori bevándorlók leszármazottai voltak. Ma még elképzelni is nehéz, de több európai városban a koncentrált bevándorlói részarány várhatóan 2050-re már meghaladja a befogadó nemzethez tartozók arányát, 2011-ra pedig a nem európai származásúak kerülnek többségbe [Pokol 2011: 139]. A nyugati demokráciák szabadságjogaival élve kiterjedt kulturális és társadalmi kötődésű infrastruktúra és szellemi felépítmény ágyazza be egyre erősebben a bevándorlók identitásörzését, ami az asszimilációs folyamatokat gyengítve előbb utóbb a helyi közösséggel való szembenálláshoz vezethet. Ez a kockázat a transzatlanti szövetségen belül a nemzetállami szerveződésen alapuló európai társadalmakban magasabb, azonban az alkotmányos nemzetfejlődésre épült Egyesült Államokban is egyre nagyobb problémát jelent. A multikulturálissá váló nyugati társadalmak tehát lényegében a konfliktusokat is importálták a távol fekvő területekről. A betelepülők többsége a demokratikus és humanista társadalmak szervezőleit kihasználva, eltérő kultúrájuk továbbörzési lehetőségével az európai és az euróatlanti értékekkel és jogrendszerrel került szembe, és sok esetben már a betelepülők kérdőjelezték meg a befogadó társadalmak értékrendjét és szokásait (lásd: fejkendőviseleti vita Franciaországban). A fő kérdés tehát az, hogy a világ népességében elszorított demográfiai hátrányokhoz adódó, a nyugati társadalmakban bekövetkező belső felhígulást – amely az eltérő civilizációkból érkező bevándorlók szaporodásirata-többletére alapozva előrevetíti a civilizációs értékek várható szintézisét – figyelembe véve milyen mértékű civilizációs adaptációs készséggel és képességgel bír a Nyugat?

Kérdéses, hogy a Nyugat, ezen belül elsősorban Európa, szembe tud-e nézni, el tudja-e fogadni és képes-e azonosulni azzal, hogy az elmúlt történelmi időszakban kialakult társadalmak arculata gyökeresen megváltozhat. A kérdés ismét felmerül: vajon a nemzetközi rendszer meghatározó tényezője tud-e maradni a transzatlanti értékrendet képviselő civilizáció az új világrendben? Össze tud-e fogni civilizációs kérdésekben Európa és az Egyesült Államok ismét, félretéve a globális kihívásokhoz képest eltörpülő jelenlegi kulturális alapú érdekellentéteiket, és az euroatlanti civilizációt mára már egyre kevésbé összetartani képes felvilágosult-keresztény értékmodell helyett és/vagy mellett tud-e kínálni reális alternatívát?

Az egyes kultúrkörökön belüli összhang megteremtése még mindig könnyebb feladatnak bizonyul, mint a nagy kultúrák közötti tartós és békés együttműködés kialakítása. Az elmúlt évezredek és évszázadok történelme ugyanis olyan mély sebeket ejtett az egyes civilizációk viszonyrendszerében, hogy a jelenlegi struktúrában minden békülési és közeledési szándék hiteltelennek bizonyulna. A kultúrák szerves fejlődését azonban éppen az a konstruktív folyamat jelenti, amely ötvözni képes a folyamatos megújulás képességét és a kulturális adaptációkészséget a konfrontáción alapuló saját rendszerstruktúrával. E tekintetben a nyugati civilizáció fejlődésében még ma, a modernitás korában sem tapasztalható átütő erejű változás.

A globalizáció gyorsuló dinamikájában a Nyugat társadalomszervezési alaprendszere, az állam folyamatosan veszít tradicionális szerepéből. Egyre jelentősebb (pénzügyi, katonai és külpolitikai jelegű) állami alapeladatok kerülnek delegálásra az államnál szélesebb értelmezésű körbe, amelynek finomhangolását éppen a törté-

nelem legdinamikusabb változásai közepette kell végrehajtani. Az állam történelmi modelljének újragondolása a hatalmi centralizáció mellett a politikai dimenziónál lényegesen dinamikusabban fejlődő, az állami irányításon felüli térben kibontakozó globális gazdasági rendszer előretörése miatt is sürgős feladat.

A civilizációs tér átalakulása a társadalmi változásokon belül a nyugati kultúra alakulására is kihat. Az egységesített, a média által közvetített divatirányzatok termékeny talajra találnak különösen a fiatal generáció soraiban. A „világkultúra” követése pedig különösen a fiatal generáció tekintetében veszélyes, mivel a jelenleginél még súlyosabb demográfiai és ökológiai károkat képes okozni az öncélú fogyasztás egyre nagyobb mértékű elfogadásának és gyakorlásának folytatásával. A fogyasztási cikkek gyors avulásának hirdetése, a fogyasztási struktúra társadalmi pozicionáló mivoltának erősítése, a hagyományos értékek háttérbe szorítása tömegeket foszt meg gyökereitől, ezáltal pedig táplálja az egyéni és a társadalmi elidegenedés érzését. Ez a folyamat minden bizonnyal jelentősen hozzájárul a tudatmódosító szerek tömeges fogyasztásának növekedéséhez, valamint stabil, csoporthoz tartozási ideológia hiányában a különböző fanatikus szekták és csoportok terjedési lehetőségéhez. A média az új életérzést immár hagyományteremtő, nyugati civilizációs értéknek mutatja be, így a korábban meggyökeresedett szokások elértéktelenedésének folyamata egyes társadalmi rétegeknél a közeljövőben még tovább gyorsulhat. E folyamat folytatódásának a fundamentalista keresztény konzervativizmus nacionalizmust erősítő iránya sem szabhat érdemben gátat, ellenben a nyugati társadalmakon belüli politikai ellentéteket még tovább növeli.

A civilizációs tér radikális átalakulásával összefüggésben e helyen is ismét jelezni kell, hogy a világ népessége 2050-ig további 50 százalékkal fog nőni [UN 2011: 1]. A nyugati civilizáció értékeinek – köztük a fogyasztói társadalom gazdaságvezérelt terjesztésének – a többi civilizáció életterébe való beillesztési kísérlete csak előbbre hozza időben az ökológiai rendszer előre jelzett működési zavarait. Ez azt jelenti, hogy várhatóan a jelenlegi éghajlati adottságoktól lényegesen eltérő körülményekre kell felkészülnünk. A Föld átlagos középhőmérséklete folyamatosan növekszik, növények és állatok egyre gyorsuló ütemben halnak ki, ezzel felborítva a globális táplálkozási piramist. Az emberi civilizáción belül a nyugati civilizációt terhelő a legnagyobb felelősség a természetes környezet megbontásáért. A modernitás korára kialakított technikai bázisú nyugati civilizációs modellnek köszönhető ugyanis legnagyobb mértékben a földi faj- és géndiverzitás csökkenése, az időjárás elemek kiegyensúlyozott rendszerének felbomlása, a környezethez való természetes alkalmazkodás csökkenése. A természet négy milliárd éves robusztusan működő rendszereit felváltotta egy pár száz éves múltra visszatekintő, ember által kialakított rend, amely láthatóan a bioszféra működésének instabilitása irányába hat. Nem kerülhető meg annak beismerése sem, hogy az 1800-as évektől tartó globális népesedési trendek nagy szerepet játszottak a mára kialakult ökológiai helyzetben. Ma még az ökológiai rendszerek alapvetően ellátják feladatukat, így működési zavaraik csak a szakemberek számára szembetűnőek. A világban zajló folyamatok a természet további átalakításának irányába hatnak, így a gondok a közeljövőben halmozottan jelentkeznek majd. A civilizációk közül a Nyugat által benépesített területeken, ezen belül pedig Európában a legrosszabb a helyzet, hiszen itt van legrégebb óta és a legdrasztikusabb formában jelen a természetátalakítás. A természethez való alkal-

mazkodási képesség és a természettől való távolság tekintetében a Nyugat túlélési képességei egy ökológiai változás során csak működőképes technikai-technológiai hatalom birtokában megnyugtatóak.

A technikai-technológiai vetület értelmezése során egyértelműen a nyugati modernitás korára jellemző információs és technológiai alapú társadalmak potenciális működési zavaraira kell gondolnunk. Néhány évtized múlva a jelenlegi energiafelhasználási struktúránkat az olaj- és gázkészletek csökkenése miatt gyökeresen át kell alakítani. A fosszilis korszakváltást követően az olajfeldolgozás során keletkező, mai környezetünkre jellemző műanyag előállítását is új alapokra kell helyezni. Ma még elképzelni sem lehet annak következményeit, hogy ezzel egy időben érik el a Közel-Kelet nagy olajkitermelő térségei a demográfiai maximumukat, ami a jelenlegi megélhetési nehézségeket (az 1950-ben még 4 milliós Jemen lakossága 2050-re a szaporodási ráta felére csökkenése mellett is eléri a 70–80 millió főt [UN]) tovább fokozza. A Nyugat egyre nagyobb mértékben lesz kitéve az aszimmetrikus demográfiai folyamatokból eredő migrációs nyomásnak. Kérdés, hogy a konzervatív identitásvédelmet szolgáló bezárkózás (lásd kerítésrendszer az USA és Mexikó határán) vagy a nagy ellátórendszerek működőképeségének fenntartását szolgáló további migrációs kényszer liberális elve fog-e érvényesülni. Mindkét kérdés alapvetően a folyamatok gazdasági hatásainak vizsgálatát teszi szükségessé.

A civilizációs tér változásának gazdasági kockázatai a globális erőforrások megoszlásának kérdésén túl elsősorban a demográfiai folyamatok vonatkozásában jelentősek. Az elkövetkezendő évek évenkénti mintegy 77 millió fős populációs növekedése [UN] soha nem látott feladatok elé állítja az egész világot. A növekedéssel érintett térségek a népesség jelenős része számára az alapvető ellátást sem képesek biztosítani, ami az emberi létfeltételek határán kiszámíthatatlan folyamatokat indíthat el. Ennek megakadályozása a Nyugat érdeke is, tehát jelentős támogatási és fejlesztési forrásokat igényel a helyzet konzolidált keretek között tartása.

A Nyugat gazdasági rendszerében a bevándorlás okozta társadalmi feszültségek az egészségügy, a közrend, a munkaügy és az oktatás területén igényelnek jelentős többletforrásokat. A demográfiai korfa szerkezete a migrációval feljavítva is előrevetíti a társadalmi ellátórendszerek működésképtelenségét. A migránsok adataival számított, a populáció szinten tartását el nem érő szaporodási ráta, valamint a várható életkor növekedése az eltartottak arányának drasztikus növekedését okozza. A demográfiai struktúrátorzulás (gazdasági hatékonyságnöveléssel nem pótolható vesztesége) a fogyasztás csökkenéséhez vezet. Ezzel párhuzamosan az előregező népesség miatt az ellátórendszerek egyre több forrást igényelnek, ami az életszínvonal csökkenését idézi elő. A gazdasági helyzet romlása a társadalomban is feszültségeket okoz, amely már direkt politikai kihatással bír. A politikai hatás pedig egyértelműen a biztonsági térre ható kockázatként azonosítható. A nyugati társadalmak alrendszerében is a tradicionális struktúrák felbomlása figyelhető meg. A családi intézmény válsága, az egyszemélyes szociológiai csoportok kialakulása és az urbanizáció dinamikája halmozottan hordozza magában a kockázatokat. A nyugati civilizáció szociális és egészségügyi ellátási modellje tehát, úgy tűnik, alapvető újragondolásra szorul az elkövetkező években. Hasonló jelenségekkel a többi civilizáció is szembesül. Az iszlám és a kínai urbanizációs folyamatok dinamikája a hagyo-

mányos társadalmi és kulturális alapértékek radikálisan gyors eróziójához vezetett, ezzel felerősítve a hagyományos államszervezettől eltérő struktúrák megjelenésének kockázatát.

A nyugati civilizációra jellemző gazdasági alapstruktúra által kialakított globális termelési szerkezet számos további kockázatot is hordoz magában. Figyelemre méltó globális gazdasági strukturális folyamatot indukál a fejlett nyugati világból az ipari tevékenység áttelepítése a fejlődő világba, mivel ezzel a folyamattal alapvető, főként nagy környezeti terheléssel járó ipari tevékenységek civilizációk közötti megosztása történik. Ez a folyamat azonban egyes stratégiai iparágak tekintetében olyan, a nemzetközi gazdasági és politikai együttműködéstől függő kiszolgáltatott helyzetet eredményez a Nyugat számára, amellyel civilizációs érdekeinek és értékeinek védelmére rendelkezésre álló hatalmi potenciál gazdasági stratégiai része csak feltételes és korlátozott, újbóli rendszerbe állítása, termelési szerkezetének reprodukálása csak aránytalanul hosszú időszükséglettel és anyagi ráfordítással lehetséges. Mindez azt is jelenti, hogy a konszolidált társadalmi és gazdasági környezet bárminemű sérülése esetén a nyugati civilizáció a többi civilizációhoz képest lényegesen nagyobb kockázatnak lesz kitéve.

A víz, a nyersanyagok és az energia megosztásának aránytalansága a demográfiai trendek ismeretében még tovább fokozódik. A Nyugat által birtokolt területek jelenleg még kedvező ökológiai adottságainak megőrzése és megvédése a jövőben egyre nagyobb forrásokat igényel, amely egyértelműen a társadalom gyarapodását megalapozó fejlesztések terhére történik.

7. ZÁRÓ GONDOLATOK

A jövő lehetséges folyamatainak előrelátása érdekében elsősorban az egyes civilizációk adaptivitási képességeit érdemes vizsgálni. Napjainkra az az érdekes helyzet alakult ki, hogy a legerősebb hatalmi potenciállal rendelkező Nyugat lélekszámában ugyan hanyatlik, társadalma és kultúrája egyidejűleg más civilizációkhoz tartozó tömegekkel folyamatosan felhígul, egyre mélyebb rétegekben kényszerül civilizációs igazodásra, kulturális kohéziós ereje erősen fogyóban és átalakulóban van, és végül a technikai civilizációra épített jellege miatt bármely nagyobb, technikat-technológiát vagy ökológiát érintő kihívás esetén kilábalási esélye a legkisebb. Ugyanakkor a demográfiailag és iparilag is egyre dinamikusabban fejlődő térségek világhatalmi potenciálja jelenleg alacsony, érdekérvényesítő képessége azonban a kulturális kohézióra alapuló fejlődési lehetőséget figyelembe véve növekvő. A természetes környezethez való viszonyuk miatt alkalmazkodási potenciáljuk – a globális ökológiai hatások számukra kedvezőtlenebb szintje ellenére is – magasabb, mint a nyugati világé. Az adaptivitás szempontjából azonban a korábbi releváns történelmi változásokra a Nyugat legtöbbször eredményesebben reagált, mint például a kínai vagy az indiai kultúrkör, amely a korábbi történelmi fordulópontokban a bezárkózás politikáját választotta. Kérdés ugyanakkor, hogy az érdekköalicciók hatalmi potenciálját jelenleg nem befolyásoló populációs indikátorok és a megváltozott környezet kiválthat-e olyan mértékű dinamizáló hatást a gazdasági-társadalmi rendszerekben, amelynek következtében a jelenlegi fő folyamatok a korábbi trendekhez

képeket jelentős mértékben képesek megváltozni. Ma úgy tűnik, hogy több civilizáció esetében nem állnak fenn a demokrácián és a piacgazdaságon alapuló kapitalista társadalmi rendszer további kiterjesztésének feltételei, azokban a térségekben pedig, ahol a kapitalizmus kulturális elfogadottsága megfelelő, ott a társadalmi rendszer a népesség fogyásához vezetett, azaz a kapitalizmus számára kedvező kultúrát hordozó népesség nem csak arányában relatíve, hanem abszolút mértékben is csökken.

A nemzetközi rendszer vázolt keretei között az euroatlanti civilizáció előtt *két fejlődési út* mutatkozik. Az egyik az euroatlanti civilizáció hanyatlásával párhuzamos *proaktivitás* a hatalmi potenciál további lehetséges növelésének biztosítására, amely a nemzetközi rendszer további erőszakos átalakítását tűzi ki célul. A másik a *konzervatív bezárkózás* politikája, amely megpróbálja túlélni és kompenzálni a demográfiai folyamatokból eredő hátrányos hatásokat, és a nemzetközi rendszer igazságosabbá tétele érdekében a fejlődésben lemaradt térségek nyugalmának megőrzésére, ezen térségek számára is hasznot hozó fejlesztésre koncentrál. E technikák alkalmasak lehetnek a demográfiai aszimmetria Nyugat számára hátrányos hatásainak tompítására és túlélésére, ugyanis a nyugati civilizáció hanyatlását egyértelműen felgyorsíthatja egy sikeres adaptív lehetőség kihasználása a fejlődő világ részéről. A nemzetközi rendszer keretein belül ma is számos olyan konfliktuspont azonosítható, amely mögött egyértelműen az egyes civilizációk közötti érdekellentétekből adódó összeütközések húzódnak meg. Ilyen, demográfiai aszimmetrián alapuló feszültséget jelent a Mexikó és az Észak-Amerika (USA, Kanada), a mediterrán térség, továbbá Kelet-Ázsia valamint Ausztrália között kialakult helyzet, amely a migrációs nyomásnak kitett államok részéről a gazdasági alapú megoldások mellett civilizációs válaszokat is igényel. A világ gazdaságvezérelt civilizációs központja a történelem során a mediterrán térségből északi irányba, Európa területére tolódt, majd a XIX.-XX. században Észak-Amerikába csúszott át, és mára úgy tűnik, hogy Japánon keresztül a csendes-óceáni, ázsiai térségben bontakozik ki egy új gazdasági hatalmi centrum. Európának a történelem során folyamatosan ismétlődő és jelenleg is zajló iszlám-nyugati térnyerési verseny mellett további civilizációs kihívást jelent az európai politikai, gazdasági és katonai integráció politikai és földrajzi határainak definiálatlansága. Az eltérő civilizációkból érkezett migránsok eredményes integrálásán túl további kihívás a területén történelmi okokból jelen lévő eltérő civilizációs csoportok kezelése a Balkánon, és ne feledkezzünk meg Törökország integrációs törekvéseinek kezeléséről sem. Törökország európai integrálásával két évtizeden belül Európa legnépesebb állama muzulmán többségű lesz [U.S. Census Bureau].

Van-e célja és tétje a civilizációk között zajló versenynek? Természetesen minden civilizáció megannyi belső megosztottság ellenére is a saját értékrendjére alapozott vívmányok, értékek és érdekek védelmére törekszik, célja a múlt értékeinek megőrzése a jövő számára, és saját értékrendjének minél hatékonyabb védelme és terjesztése a nemzetközi rendszer keretein belül. E versenyben az egyes civilizációk – bonyolultabb érdekérvényesítési folyamatokkal – az államokhoz hasonló eszközöket használnak céljaik elérése érdekében. A civilizációk hosszú távú versenyében tehát – hasonlóan az államok nemzetközi rendszerben történő viselkedéséhez – vélhetően nem a George W. Bush által kihirdetett „új világrend” erőszakos kialakí-

tására való törekvés hoz megoldást. A világ fejlődése – ez ellen ható drasztikus beavatkozás hiányában – egy olyan demográfiai trendek indukálta irányba halad, amely a jelenlegi nemzetközi rendszer kereteit néhány évtized viszonylatában a felismerhetetlenségig megváltoztatja. A mára kialakult nagy civilizációk további fejlődését érintő globális kockázatok és kihívások együttes erővel történő kezelése – mint az emberiség túlélésének egyik közös záloga – a konstruktivitás irányába tolja el a konfliktusok megoldásának lehetőségét. Ebben pedig már ma is világosan látszik, hogy a nemzetközi rendszer relatív uralását és ellenőrzését szolgáló globális kereskedelmi és fogyasztási politika a Föld erőforrás-tartalékainak egyre gyorsabb kimerülését okozza, aminek folytatódása az emberi civilizáció radikális lélekszám korrekcióját vonhatja maga után. Ennek megakadályozására – lévén a jelenlegi gazdasági-kereskedelmi térnyerési technika maga is egy quasi háború a térnyerés érdekében – a szembenálló felek utolsó esélye a fenntartható fejlődés pályáján történő békés egymás mellett élés. A jelenlegi nagy civilizációkat alkotó társadalmak és érdekközpontok felelős vezetőinek meg kell érteni azt, hogy az emberiség globális problémáinak megoldására rendelkezésre álló határidő a végéhez közeledik, a jövő biztonsága pedig mindenkinek egyetemleges felelőssége. Ez irányban azonban nem csak a többi kultúrkörnek kell a Nyugat elvárásaihoz igazodnia, hanem legalább ekkora mértékben kell a nyugati civilizációnak is átértékelni korábbi paradigmáit, gazdasági és társadalmi felépítményeinek kereteit. Minden civilizációnak végső soron alapvető érdeke a saját értékeinek hosszú távú megőrzése, amely a mára szűkké vált Földünkön csak a „fenntartható civilizáció” elveinek figyelembe vételével biztosítható.

Ahhoz, hogy a transzatlanti érdekközpont az új világrendben meghatározó tényező maradjon, három fő ponton már ma is jelentős intézkedéseket kellene tennie annak érdekében, hogy a ma meghozott döntések társadalmi és gazdasági hatásai az évtizedek múlva bekövetkező folyamatokban és jelenségekben kézzelfogható eredményekké érhessenek. Az első feladat a gyökeresen megváltozó világrendhez történő eredményes és hatékony alkalmazkodás technikájának kidolgozása. Másodsor, ezekhez a több változatú technikákhoz a megfelelő (a maitól vélhetően alapjaiban eltérő) intézményrendszert és annak finanszírozási rendjét kell kialakítani. Harmadsor pedig meg kell hozni azokat a gazdasági és politikai döntéseket, amelyek a demográfiai és ökológiai változások társadalmi és gazdasági struktúrára gyakorolt hatásának korrekcióját képesek szolgálni. Emellett számos további területen szükséges az előre látható feszültségek forrását kezelni. A legfőbb terület – a nagy társadalmi elosztórendszerek reformja mellett – a demokratikus államrend működésének felülvizsgálata a korosztályok békés együttélésének biztosítása érdekében. E tekintetben jól látható, hogy az idős korosztály ellátásából történő jelentős forrásátcsoportosítás nem okozhatja a politikai választási rendszer torzulását (a választópolgárok egyre nagyobb hányada ugyanis az idősebb generációból kerül ki), ugyanakkor a fiatalabb korosztályra háruló terhek sem lehetnek aránytalanul nagyok (az állami irányításban és a fegyveres szervezetekben betöltött aktív szerepükből eredő kockázat miatt sem).

Az új világrend kerete és működési rendje vélhetően legalább annyira különbözni fog a jelenlegitől, mint amennyire a nemzetközi rendszer egésze. A Nyugat részéről ez a rendkívül rövid idő alatt bekövetkező alkalmazkodási kényszer rég nem

látott együttműködési képességet kíván meg az államoktól és a társadalmaktól. E tekintetben is rendkívüli jelentőséggel bír a mielőbb bevezetendő rezsimek társadalmi elfogadtatásának előkészítése, a rövid távú politikai haszonszerzés megakadályozása miatt pedig az előre látható folyamatok széles érdekközláción alapuló kommunikálásának van fontos szerepe. A Nyugat részéről a kihívások összességére adott válasz késlekedése, azaz ha a politikai elit az alkalmazkodás szükségességét képtelen lenne megérteni, azzal a kockázattal is járhat, hogy végső cselekvési kényszer esetén egy nagyobb érdekérvényesítési képességű csoport (mag) veszi kezébe az irányítás feladatait. Ez a kockázat azonban egyben a Nyugat túlélésének utolsó esélyét is jelentheti a civilizációs értékek hosszú távú megmaradása tekintetében.

IRODALOM

- Huntington, Samuel P. (1993): „The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs* 72(2): 22–49.
- Huntington, Samuel P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest: Európa.
- Livi-Bacci, Massimo (1999): *A világ népességének rövid története*. Budapest: Osiris.
- Meadows, Dennis (2005): *A növekedés határai harminc év múltán*. Budapest: Kosuth.
- Pokol Béla (2011): *Európa végnapjai*. Budapest: Kairosz.
- Spengler, Oswald (1994): *A Nyugat alkonya*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- United Nations Press Release (2011): „The 2010 Revision” *World Population Prospects* 1.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs (1999): *The World at Six Billion* UN ESA/P/WP.154.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2012): Population Division, <http://www.un.org/esa/population/unpop.htm>, lekérdezve: 2012.03.20.
- United States Census Bureau (2012): *Internal Data Base – World Population Summary*, <http://www.census.gov/population/international/data/idb/worldpopinfo.php>, lekérdezve: 2012.03.20.